

Botos Máté

„HISTORIOGRAPHIA CHRISTIANA”

John Lukacs, a katolikus történész

A kérdés, hogy vajon miként fér meg egy személyben a kutató és a vallásához ragaszkodó hívő, a felvilágosodás óta állandó értetlenség tárgya. Kiemelkedő jelentőségű kortársunk, John Lukacs történészként sajátos narratívájával oldja fel ezt a(z inkább vélt, mint valós) konfliktust. Nem tagadja, hogy a saját személye meghatározhatja mondandóját; személyiségét pedig neveltetése, történelmi helyzete, életkörülményei, érzelmei, illetve más tényezők súlyosan befolyásolják.

Minket ebből a szempontból nem Lukacs hite, hanem sajátos katolikus identitása érdekel. Ez ugyanis némileg objektívebb módon vizsgálható, mint az előző. Ki lehet-e egyáltalán ezt mutatni Lukacs főbb munkáiban? Ha igen, az elsődleges kérdés az: hogyan látja egy katolikus a történelem folyamát? Hogyan látja önmagát? Definiálja-e a történelem értelmét? Lukacs ebből a szempontból egy ilyen vizsgálódásra szerfelett alkalmas szerző, hiszen ön-láttatása, legszemélyesebb gondolatainak ismertetése nem csak önfeltáró művének jellemzője. Talán nem is beszélhetünk egy ilyen – a szónak jó értelmében vett – exhibicionista szerző esetében a *privacy* megsértéséről.

A kérdésekre a gazdag lukacsi oeuvre-ből egy önéletrajzi (*Egy eredendő bűnös vallomásai*) és egy teoretikus (*A történelmi tudat, avagy a múlt emlékezete*) mű alapján keressük a választ.¹

A katolikus identitás kérdése nem azért izgalmas, mert belelátunk valakinek a lelki mélységeibe. Nem ez a feladata ennek a tanulmánynak sem. Az sem, hogy egyfajta modern inkvizíció módjára megállapítsuk valamely szerzőről, hogy az kellőképpen szilárd és igaz katolikus hitében. Sokkal inkább azért izgalmas a kérdés, mert a katolikus hit képviselői gyakran úgy jelennek meg a tudományos irodalomban, mint élő relikviák, amelyek a modern társadalom- vagy embertudományokhoz nem tudnak mit hozzátenni. Mindezt elsősorban azért, mert a vallás az emberi történelmet mint teológiai paradigmát látja. Holott attól, hogy a katolikus történész a történelemben az emberi és a társadalmi szintű összefüggéseken túl magasabb rendű összefüggéseket is feltételez, még mindig egyenrangú partnere a tudományos módszertanban vele versengő „nem hívő” történésznek. A vallásos, esetünkben éppenséggel a katolikus történész éppolyan történész, mint a többi, éppolyan ember, mint a többi. Vallásos meggyőződése többletet, nem fogyatékot jelent. Történelemszemléletben éppúgy, mint a magánéletben.

¹ John LUKACS: *Egy eredendő bűnös vallomásai*, ford. Barkóczi András, Európa, Budapest, 2001; Uő.: *A történelmi tudat, avagy a múlt emlékezete*, ford. Komáromy Rudolf, Európa, Budapest, 2004. – Egy ilyen munkába belefogni bizonyos értelemben a szerző gondolataiba való beleélést is feltételezi, ezért is érzem úgy, hogy külön hálaomat kell kifejeznem Lukacs említett könyveinek kiváló fordítói: Barkóczi András és Komáromy Rudolf felé is, hiszen – egy bizonyos határig – kissé hasonló feladat a gondolatok tolmácsolása és értelmezése.

Antikartezianizmus, antiprogresszivismus mint a katolikus identitás fogódzó

A modern kor végére értünk – jelenti ki Lukacs elégedetten, egy olyan ember stílusában, aki nyugodt lelkiismerettel elmondhatja magáról, hogy ő azért nem posztmodern, mert soha nem volt modern; mert eszmélése óta szembehelyezkedett a 20. század ideológiáinak kizárólagosságot hirdető definícióival, programjaival, ember- és társadalom-felfogásával.

A haladásellenesség nem önmagában, hanem a „haladás” fogalmának emberellenes értelmezése miatt válik Lukacs számára értékke. Szembehelyezkedik a „progresszív”-nek nevezett irányzatokkal, mert azok elmaradott, 19. századi – tehát elavult – nézetek alapján konstruáltak.

Ezzel a hittel nem az volt a baj, hogy magában hordozta az optimizmust, elvégre még a hiszékenység is jobb a bizalmatlanságnál, az optimizmus is jobb a cinizmusnál, hanem hogy elavult volt, a múlt század örökségének, a mechanikus utilitarizmusnak, Bentham, Spencer vagy Buckle rozsdás vasfilozófiájának újra- és újrafogalmazása. [...] a puritánokból elpárolgott az eredendő bűn tudata, amit az evolúcióba, a haladásba és a tudományba vetett hit váltott fel.²

Lukacs szembeállítja egymással a tudományba vetett – és épp ezért vak – hitet a kinyilatkoztatásba vetett hittel, hogy látványosan az utóbbi mellett tegye le a voksát. Lukacs részéről ez nem botránkyeltés, meghökkentés, elkápráztatás, hanem eszköz.

A tudományt és a haladást senki sem merete – senkinek eszébe sem jutott – megkérdőjelezni. A kétségbevonhatatlan premissza nem az apostoli hitvallás szavaival, hanem „a tudomány szerint” szavakkal kezdődött.³

Történésként tehát Lukacs mindenben kételkedhet, amiről maga nem tud meggyőződni és véleményt alkotni, kivéve a kinyilatkoztatást, amiben katolikusként nem kételkedhet. Lukacs az ellentéteket szónokilag is hatásosan megválasztva meséli el, amikor katolikus tanítványai előtt a tudomány mindenhatóságát vonta kétségbe.⁴ A tudomány nem lehet sem tévedhetetlen, sem mindenható, általában véve – Lukacs szerint – nem rendelkezik abszolút tulajdonságokkal. Előbb kételkedjünk a DDT ártalmatlanságában, sugallja, mint a Szentháromságban. Az első csak javunkra, míg a második csak kárunkra válhat. Nem tudjuk ugyanis, mi az, amiben hiszünk, amikor a „haladás”-ról beszélünk. A katolikus teológia szerint az emberiség története az üdvösség története is egyben, s ez azt jelenti, hogy a lét egyetlen mérésre érdemes dimenziója a hit- és erkölcsbéli tökéletesedés, mind egyéni, mind társadalmi szinten. Ha az utóbbi esetében pozitív változás van, akkor beszélhetünk

² *Egy eredendő bűnös vallomásai*, 167.

³ *Uo.*, 169.

⁴ *Lásd Uo.*

haladásról, erre azonban nem kerülhet sor, mert Lukacs hiszi a newmani igazságot, mely szerint „a jó és rossz végösszege ezen a földön alighanem állandó”.⁵ A tudomány tévedhetősége Lukacs számára magától értetődő, épp ez bizonyítja számára tétele igazságát, hogy a tudomány állításait nem, a hit igazságait azonban kételkedés nélkül el kell fogadnunk.

A haladás hangoztatása tehát nem más, mint a hit háttérbe szorítására tett kísérlet. A történelmi haladás a keresztény értelmezés szerint egy „teleologikus folyamat, amely az emberiség vége, az ítélet napja felé tart”,⁶ szemben a modern ideológiák materialista-mechanikus haladásképével, mely az egyre tökéletesebb társadalmat vizionálja. Lukacs a katolikus tanításhoz hűen nem hisz az ember tökéletesíthetőségében, így a tökéletes társadalom megvalósításában sem. Abban azonban biztos, hogy a nem keresztény normák szerinti erkölcsi tökéletesedést célul kitűző, anyagelvű társadalomképek hiányosak és értelmetlenek.

A lukacsi történelemfelfogás alapja, hogy a descartes-i tudományos objektivitásra való törekvés a történelem tudományában értelmetlen, és az egzakt tudományokkal szemben támasztott követelmények itt nem érvényesülhetnek. „Az újkor végén a karteziánus felfogás elbukik” – írja, korunk nagy, diszciplinákat is átformáló, spirituális és tudományos válságára utalva.⁷

Lukacs személyes élményeiből és kutatásaiból azonos következtetésre jutva azt állapítja meg, hogy a keresztény konzervativizmus konzekvensen szembenállt a 20. század emberellenes eszméivel, és éppen ezért konzekvensen maradt reakciósságában is. Re-aktív volt, a 20. század során végig önmagát képviselte, és mint olyan, reflektált a konkurens ideológiák kihívásaira. „Reakció” és „progresszió” tehát politikailag inkorrekt módon előítéletekkel terhelt kifejezések, az ebből képzett jelzők pedig egyértelműen manipulatív szándékkal használatosak a történettudományi művekben.

Reakciós, mert katolikus, vagy...?

Gondolatmenetünket – látszólag átkötés nélkül – hadd folytassuk itt azzal a felvetéssel, hogy vajon Lukacs mitől reakciós? Kétségtelen, hogy a neves történetíró önként vállalt önmeghatározása nem csupán provokáció. Az is, kétségtelenül, hiszen a megszokott felosztások szerint a modern korban reakciónak csak a környezet vagy az utókor minősíti a történelmi szereplőket és gondolkodókat: az önmagát ilyen címkével illető személy, különösképpen a gondolkodó értelmiségi, ritka, mint a fehér holló. A *Meyers-Enzyklopädie* a „Reaktionär” címszó alatt annyit közöl, hogy „nicht fortschrittlich”, vagyis ’nem haladó’. A *reactio* latin eredete azonban ennél többet rejt magában. A cselekvésre adott válasz-cselekvés (a re-akció) jelentése a nem-haladónál jóval szélesebb értelmű. A kémiai reakció definíciója során pedig egyértelmű, hogy a reagáltatott anyag tulajdonságváltozáson megy

⁵ *A történelmi tudat...*, 305.

⁶ *Uo.*, 354.

⁷ *Uo.*, 376.

keresztül, esetleg új anyagot (is) hoz létre. Ezeknek a definícióknak a tükrében a Lukacs által is képviselt „reakciósságról” azt mondhatjuk ki, hogy a reakció nem passzív, hanem aktív szereplő, nem kezdeményező, hanem tetteivel és véleményeivel visszahat, visszajelez az eseményekre, nézetekre, ezáltal befolyásolva azok fejlődését és hatását, miközben ön-maga is egy belső fejlődésen, esetleg lényegi változáson megy keresztül.

A reakció természetesen feltételezi a létrejöttét okozó (kiprovokáló) akciót, hiszen hatás hiányában nincs értelme ellenhatásról beszélni. A „reakció” jelző negatív konnotációja a 20. századi politikai inkorrekttség jegyében alakult ki, hiszen a reakciósság viszonyítás kérdése, lehetségesek az elutasításnak fokozatai az eszmék elvetésében éppúgy, mint a nem kívánt kapcsolatokban. Ebből a szempontból nem elhanyagolható, hogy Lukacs egy olyan közegben definiálja magát reakciósként,⁸ amely a legkülönbébb szélsőségeket és különbségeket is tolerálni volt képes, legalábbis az ezredfordulóig. Ez a közeg (az angol, szélesebb értelemben az angolszász kultúra) az elutasításnak és a kérésnek a legsokszínűbb nyelvi skáláját hozta létre, amelyben természetesen megférnek egymás mellett a különféle jelzők is. Közép-Európában azonban – és attól keletebbre –, ahol a haladás irányának kijelölése egy élcsapat kiváltsága volt, s amely a Nyugat első nemzedéke óta kizárólagos monopóliumként határozta meg ezt az irányt, a reakció szükségképpen az elmaradottságot konzerválót (is) jelentette. Az európai politikai kultúra 19. századi kialakulásának kezdetén, a francia forradalom elutasításának artikulálódásaként jelentek meg a konzervatívok, vagyis a régi rend megőrzői. A 19. század végén a reakció katolikus René de La Tour du Pin-Chambly úgy fogalmaz, hogy ő és eszmetársai nem konzervatívok, vagyis nem a korabeli társadalmi rendet akarják konzerválni, hanem „rénovateurs”, vagyis olyan személyek, akik a régi rend eszméihez hűen akarnak modernizálni, visszaállítva a régít, az adott kor követelményeihez igazítva.⁹ Konzervatív lenni tehát nem egy statikus eszmerendszerhez történő igazodást jelent, hanem egy térben-időben egyformán széles palettájú történeti-politikai platformhalmazból, mint festő a színeket, kikeverni a saját konzervatív meggyőződését.

Lukacs is kikeverte a saját ízlése szerinti konzervativizmust. Jellegzetes közép-európai családi háttérrel, angolos (majd németes és franciás) műveltségével, katolikus vallásával, két – szülő- és választott – hazája iránti elkötelezettséggel kozmopolita konzervatívává vált.

A kérdés tehát az: konzervativizmusa kialakulásában a katolicizmusa játszott-e szerepet, vagy épp fordítva: konzervatív meggyőződése formálta benne vallásos meggyőződését?

Katolikus identitás...

Identitás többféle van. Lukacsnak is több jutott, egyetlen élet leforgása alatt. Megőrizte magyarságát, sőt közép-európaiságát, tágabb értelemben vett „kozmpolita” euró-

⁸ „[...] amikor ekkortájt először olvastam a »Horst-Wessel-Lied«-nek, a nemzetiszocialisták indulójának azt a sorát, amely bosszúállásra buzdít a Vörös Front és a reakciók által megölt bajtársakért [...], a reakció, ez a hideg szó parázslani kezdett bennem.” *Egy eredendő bűnös vallomásai*, 38.

⁹ *Introduction aux études de centenaire du 1789* (suite), Association Catholique 15 Avril 1888.

paiságát. Ugyanakkor egy tanult második nyelv művészeként (melyhez hasonlót kitermelt a kivándorlásra kényszerült közép- vagy kelet-európai értelmiség, egy Joseph Conrad vagy újabban egy Lorand Gaspar vagy egy Andreï Makine esetében) az angol kultúrának nem tolmácsolója, de gyarapítója lett. Amerikai állampolgárrá vált, mégis megőrizte tisztánlátását és egészséges európai szkepticizmusát, mellyel értelmezni próbálja akár az amerikai belpolitika, akár az ottani értelmiségi világ belső küzdelmeit. Nemzeti kultúrája végül is kettő is van: egy magyar és egy amerikai. Lukacs azonban egy európai-amerikai katolikus. Identitásának ez az eleme felette áll állampolgári, nemzeti vagy önmeghatározása más elemeinek. Ezért is adta önfeltáró könyve címéül a katolikus teológia alapigazságát: „Egy eredendő bűnös vallomása”.

Lukacs katolikus meggyőződését nem annyira az otthonról hozott értékek alakították ki,¹⁰ mint inkább egyéni magatartások sorozatos megismerése, meglátása. Alapvetően taszította a katolikus vallástól és általában a kereszténység nyílt vállalásától a harmincas–negyvenes évek keresztény kurzusa, s mint minden lázadó, a fennálló rend bírálataival együtt utasította el a keresztény hithez való kapcsolatát. Ezt a magatartást csak 1939. szeptember 1-jével veti el, amikor azt látja, hogy az általa becsült személyiségek közül nagyon sokan – elvhűen – szembefordulnak a német agresszióval. Ezek az emberek többnyire konzervatívok voltak, sőt kifejezetten „reakcióso”k.

Gyakran azt is láttam, hogy az esetek többségében (bár nem minden esetben) ezeknek a reakcióso”k az elhű magatartása vallási alapon is nyugszik, ami gyakran a katolikus vallást jelentette. Ez nagy hatást tett rám, jóllehet nem voltam buzgó hívő, s igen rendszertelenül gyakoroltam vallásomat.¹¹

Vallomása középiskolai életének vallásos élményeiről is inkább az emberi példák tükrén keresztül számol be. A szuszogó, öreg pap, aki lelkiismeretesen végezte lelkipásztori munkáját,¹² fontosabb számára, mint a tanítás, amit tizenéves fejjel még fel sem fog igazán.

Fejlődésemben a legnagyobb szerepe mégis néhány hívő ember példájának volt. [...] Csak úgy húszéves korom táján kezdtem lassanként felismerni, hogy az igazi keresztények... ők mások: meggyőződésük valami ősi és mélyebb alapokon nyugszik, mint a másképp elkötelezetteké, köztük olyanoké, akiknek meggyőződésével rokon-szenveztem vagy éppen egyetértettem.¹³

A vallás felszín alatti, mélyebb jelentése iránti érdeklődése részben emberi példákól táplálkozik. Szinte hallható az ifjú Lukács János felsóhajtása: „az nem lehet, hogy az emberi élet csak ennyi legyen...”:

¹⁰ „Szüleim nem voltak különösebben vallásosak; édesanyám valamivel inkább, mint apám, de ő is ritkán járt templomba, évente csak néhány alkalommal.” *Egy eredendő bűnös vallomása*, 49.

¹¹ *Uo.*, 47.

¹² Lásd *Uo.*, 49.

¹³ *Uo.*, 50–51.

Nem csak az számított, hogy a vallásos meggyőződésű férfiak és nők viselkedése tiszteletet ébresztett bennem; nem csak az számított, hogy végső soron a katolikus egyház, legalábbis elvileg, nem nemzeti, hanem nemzetek fölötti volt, s hogy kevésbé kötődött a legrosszabb esetben provinciális, legjobb esetben kulturális nacionalizmushoz, amelytől magyar protestánsok ritkán tudtak elszakadni. Ennél fontosabb volt, hogy a római katolikusok felfogása – doktrínája és szemlélete – az emberi természetről egybeesett azzal, amit én láttam és tapasztaltam [...] ¹⁴

Másfelől ez az érdeklődés egyfajta intellektuális szükséglet:

A vallási tisztelet [...] inkább intellektuális volt [...], mintsem érzelmi szükségletre, vagy akár valamiféle spirituális szomjra adott válasz. Olvasásból fakadt, s nem a mennyországról (vagy a pokolról) való elmélkedésemből. ¹⁵

Szüleinek tulajdonítja vallási fogékonyságát, és pedig nem a közvetlen, hanem a művészeteken át ható spiritualitás élményeit köszönve nekik:

[...] fogékonnyá váltam a vallásos művészet szépségére, megtanultam értékelni a gyönyörű templomokat, műemlékeket, szobrokat és festményeket, melyek olykor (emlékszem, mennyire lenyűgözött Mantegna fekvő Krisztus-szobra Milánóban, amelyet tizennégy évesen láttam) mély benyomást tettek rám, akárcsak egyik-másik egyházi zenemű (César Franck inkább, mint Mozart), s néha a nagy költészetben és irodalomban felsejlő vallási áhítat. ¹⁶

Az életpálya íve a provinciálisságában is kozmopolita Budapestről a puritánok által már csak nyomelemekben lakott Pennsylvaniába juttatja Lukacsot, aki a hazai kurzuskereszténység után egy újabb, még szörnyűbb kurzuskeresztény közegbe kerül. Az amerikai vallásosság számára nem megnyugvást, hanem még a kamaszkorában tapasztaltabbnál is bizonyítóbb élményt hoz: az amerikaiak hiszékenységét megkülönbözteti a hittől, a vakbuzgóságot a meggyőződéstől. Lukacs „másként” igyekszik hinni, ahogyan azok az emberek, akik számára iránytűként szolgáltak. A Reagan-korszak elején írja:

Érzem Kaliforniában az Antikrisztus lehetséges jelenlétét... Hogy örülök, amikor a kereszténység egy nyílt ellenségével találkozom, az ilyenekben szinte egytől egyig hajlamos vagyok egy majdani Szent Pált látni, míg egyik-másik vakbuzgó keresztényben magát Júdást, az árulót vélem felfedezni. ¹⁷

¹⁴ *Uo.*, 51.

¹⁵ *Uo.*

¹⁶ *Uo.*, 50.

¹⁷ *Uo.*, 378, jegyzet.

Elborzasztja a politika gyermetegsége, illetve cinizmusa. Megfogalmazza félelmét, amit a közép-európai olvasó veleszületett szkepticizmusa amúgy is sejt: a kába tömegeket egy nagyon is józan elit irányítja; nem a többség akarata érvényesül, hanem egy számító kisebbségé, amely manipulál. Nem tartja materialistának az amerikaiakat, de érzi egy „elszabadult, gonosz spiritualizmus”¹⁸ kifejeződését. Az „Isten adta Amerikának az atombombát” típusú, Phyllis Schlafly-féle öntudatos kijelentések taszítják és felháborítják, mert úgy véli, hogy az alázat és a bűnösség tudata nélkül nem lehet kereszténynek lenni.¹⁹

Lukacs nem pesszimista, de történész, aki a múltból a jelenre is tekintve megállapítja, hogy az európai civilizáció elkerülhetetlenül hanyatlík, de nem veszíti el reményét sem.

A látható felszínen túl tudom, hogy bár az emberi világ vége – ami a technológia óriási fejlődése következtében immár valós lehetőség – talán sokkal, de sokkal közelebb van, mint Darwin és a többiek gondolták, egyelőre még nincs itt. És hogy Isten jelenléte most nem is annyira a szívünkön keresztül, mint inkább a szívünkben éltet bennünket.

Az ember tökéletlennek születik, és tökéletlen marad. De nem reménytelenül. A szerető és megbocsátó Istenben való hitének egyik lényegi eleme a remény. Így hihet egy reakció a haladásban – egy bizonyos fajta haladásban.²⁰

Lukacs dogmatikája

Lukacs nem doktrinér katolikus. Elfogadja az Egyház hagyományait, a hitigazságokat, mégis egy emberbarát hitével, kinek számára az emberi bizonyos esetekben fontosabb, mint az isteni, gyovonalúbban bánik ezekkel az igazságokkal.

Nem félelemből hittem Istenben, hanem az érzés miatt, ami egész életemben elkísért, s aminek nem sok köze volt a katekizmushoz: hogy van túlvilág, de annak isteni rendjéhez valahogy hozzátartozik a mi tökéletlen emberi világunk is, mert a túlvilágról érkeznek hozzánk az igazság és a végtelen jószág sejtelmek, amelyekről semmit sem tudunk, bár olykor megadatik nekünk, hogy értsük őket.²¹

Az eredendő bűnről és a feloldozásról szóló tanítások azonban mint hite domináns elemei jelennek meg írásában. Fontos a szabad akaratról szóló tanítás szerepe is: az ember „erkölcsi tartománya” minden más élőlényénél nagyobb, ennél fogva felelős minden tettéért, szaváért és gondolatáért. Lukacs saját szemével tapasztalta az emberi természet kettősségét: a jó és a rossz egymásmellettségét ugyanazon lelkekben.

¹⁸ *Uo.*, 378.

¹⁹ Lásd *Uo.*, 380.

²⁰ *Uo.*, 383.

²¹ *Uo.*, 50.

Lukacs hitének alapját az empátia alakította ki. Mind a világ érzékelése, mind önnön létezése, emberi mivolta azon a beleérző-képességen nyugszik, amellyel Lukacs történésként is rendelkezik elemzéseiben. Tudja, hogy az emberi lét nem véletlen eredménye, tudja, hogy:

Földi létünk Isten legnagyobb ajándéka, mert életünk során a világegyetemnek nemcsak passzív részecskéi, hanem tudatosan élő részesei vagyunk, többek között tudatunknak is köszönhetően, amely révén megérthetjük ezt.²²

Lukacs igyekszik teljes életet élni. Elképesztő otthonossággal mozogva korok és kultúrák közt igyekszik a világgá válni, és mindent magába inni, ami a világból megismerhető. Élete teljessége azonban csak részben táplálkozik kozmopolita intellektusából. Hisz, és hisz abban is, hogy emberi magatartása többet jelent minden prédikációnál vagy logikailag lefegyverzően megszerkesztett apologetikánál.²³

A humanizmus mint a keresztény értékrend alapja

A magánszféra, a magánélet, a lélek belső útja a katolikus egyház számára elsődleges. Antropológiája személyközpontú, s a személy létét a fenti dimenziók tesznek teljessé. Lukacsot is elsősorban a személyes élmény vezeti önéletrajzi művében éppúgy, mint a történelmi Hitler alakjának megrajzolásokor. Részben ezzel magyarázható sajátos katolicizmusa is. Amint azt tapasztalhatjuk művei olvasásakor, számára a narratíva fontosabbá válik időnként az exponált problémánál is. Az *Évek*...²⁴ karcolataiból is számos esetben inkább a humanista aggodalma szól ki, ám ez a humanizmus mélységesen keresztény, még hozzá katolikus keresztény humanizmus. Úgy is fogalmazhatnánk: Lukacs keresztény, tehát humanista. Hiszen a kereszténység per definitionem emberközpontú abban az értelemben, hogy minden emberben Krisztust láttatja. Ezért Lukacs számára is fontosabb a történelem emberi dimenziója, mint az intézmények rendszere. Aki az embertársat fontosabbnak tartja minden más tényezőnél, az az isteni előírások szerint él. Lukacs humanizmusa azonban semmiképpen nem áll szemben Isten-szeretetével. Ugyanakkor az embert esendőnek tartja, tehát ember és Isten közti választás esetében el tudja képzelni azt, hogy az embert válassza, mert tudja: az embert bánthatja egyetlen döntése is.

[...] a legigazabb kötelék, amely Istenhez fűz, a hála. Tudom, hogy Önélküle nem léteznék. Mégis kevésbé szeretem és szolgálom Őt, mint embertársaimat ezen a világon. Ha kivégzőosztag elé állítanának, és azt mondanák: „Meg kell tagadnod vagy Istenedet, vagy apádat, aki itt áll az ablaknál. Akkor szabadon engedünk. Ha nem te-

²² *Uo.*, 354, jegyzet.

²³ Talán ennek köszönhető első felesége áttérése a katolikus hitre is (vö. *Uo.*, 364).

²⁴ John LUKACS: *Évek...*, ford. Barkóczy András, Európa, Budapest, 1999.

szed, meghalsz” – könnyebben tudnám kimondani, hogy „Nincs Isten”, mint hogy „Ez az ember nem az apám”. És nem csak azért, mert tudom, hogy Isten talán megbocsát, míg apámnak mély fájdalmat okoznék. De talán van válasz az ilyen rettenetes dilemmára, mégpedig az, hogy nekünk nem áll módunkban bántani Istent. Őt csak úgy bánthatjuk, ha embertársunkat – vagy önmagunkat – bántjuk.²⁵

Lukacs a hitet nem választja el a történelemtől, mert hiszen mint ahogyan az a magánéletben sem választható el az egyén esetében, úgy a közösség is szorosan kapcsolódik valósi nézeteihez. A vallás fejlődése a történelem legfontosabb dimenziója, mely az emberi létezéssel kapcsolatos legbonyolultabb kérdések megválaszolására törekszik. Lukacs többször is leszögezi: soha nem az érdekelte, hogy az emberek *mit* gondolnak, hanem hogy *hogyan* és *miért*. A történészek is ennek megismerésére kell törekednie, hiszen az egyéni vélekedések megismerése csak bizonyos esetekben lehet érdekes.

Lukacs az emberi gondolat fejlődésében a következő ívet látja: a kezdeti időkben az ember a „Mi Isten?”, illetve „Ki Isten?” kérdését tette fel, majd a Felvilágosodás a „Miért higgyek?” gondolatát fogalmazta meg, melyre a „Miért akarok hinni?” kérdése következett. Lukacs szerint a mai embernek azt a kérdést is fel kell tennie, hogy „Hogyan hiszek?”, mert csak így tudja megfogalmazni önmagát a világban, még akkor is, ha kérdései nyitva maradnak. A „vallás minőség dolga”, mondja Lukacs,²⁶ ezzel fejezve ki a civilizáció fejlettségi fokát is.

Ez persze kétértelmű, hiszen a kereszténység leromlása kétségbevonhatatlan, helyzetének megítélése rosszabb, mint kétszáz évvel ezelőtt. Ennek ellenére Lukacs nem a keletek megtartása vagy meg nem tartása felett siránkozik, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy a lélek létébe és halhatatlanságába vetett hit még mindig megvan, s ez végső soron fontosabb, mint a tételes vallásossághoz való ragaszkodás fellazulása.

Lukacs személyes dimenziójú Isten-képe alapján – mint keresztény ember és mint történész – a „ne ítélj, hogy ne ítéltessél” parancsa alapján úgy véli, hogy az emberi lélek mélyére látni csak a teremtő Isten képes, így nem mondhatjuk ki, hogy az emberek már „nem hisznek” a lélekben vagy annak halhatatlanságában.

A lélek halhatatlansága nagyon mély hitbéli ügy. Következésképpen nem tudhatjuk, hogy ha egyáltalán hittek, miképpen hittek benne az emberek. Sokan – nem csak most – nem tudják, mit hisznek; és sokan valójában nem azt hiszik, amit hinni vélnek. Amiről írok, az bonyolultabb a képmutatásnál. Nem történész dolga megítélni az eltérést aközött, amit az emberek hinni vélnek, és amit valóban hisznek. [...] Ez egyedül Istenre tartozik. A történész annyit láthat és mondhat, hogy az egyháznak, az egyházi embereknek és a hívőknek a szavai és tettei az elmúlt évszázadban nem voltak tökéletesek. [...] Nem a lélek halhatatlanságában való személyes hit elvetését kell sajnálnunk, hanem a lélek létezésének nyilvános elvetését: ez a „modern” tudományos

²⁵ *Egy eredendő bűnös vallomása*, 400.

²⁶ *Uo.*, 401.

gondolkodás és oktatás eredménye. Mégis minduntalan felbukkan a hit a lélekhez hasonló valamiben, kiváltképp a büszkén pozitívista tizenkilencedik században [...] ²⁷

A kor legnagyobb hibája, hogy az emberek nem hisznek az eredendő bűnben. Ez a katolikus tanítás egyik alaptétele, Krisztus ennek Isten előtti megváltását adta kereszthalálával, az ember tehát természetétől fogva hajlik a bűnre, nem lett jobb a *redemptió*tól, de a hit igazsága által tudja, hogy mi az Istenhez vezető út és mi az, ami onnan eltéríthet. Az ember bűnös marad, Krisztus az ember bűneit nem eltörölni, hanem megváltani jött e világra és halt meg a kereszten. Lukacs Bernanost idézi, aki azt mondja, hogy az ember számára az eredendő bűn tagadása nagyobb veszély, mint Isten tagadni.

Nem másról van itt szó, mint az emberi természetről vallott felfogások ütközéséről. Az eredendő bűnt valló katolikus egyház emberképe sokkal inkább megfelel az empirikusan tapasztalható emberképnek, mint akár az eredendő bűnt (és az azon alapuló alázatot és bünbánatot elismerő) tagadó protestáns felekezetek vagy a még azoknál is „radikálisabb” materializmusok képzelték. „Angyal és állat”, ahogy Pascal írta, egyszerre van jelen az emberi természetben.

Az amerikai katolicizmus liberalizálódása visszatetsző Lukacs számára, nem érti, hogy miért van szükség a korábban kialakult gyakorlatok felszámolására. A gyónás és a szentáldozás nem sport, hanem az emberi lélek megtisztulása és Istennel való találkozás, különleges kegyelmi állapot mindkettő, nem sekélyesíthető hétköznapivá.

Amerikai benyomásai alapján sajnálkozva állapítja meg, hogy a katolicizmus is – akárcsak a protestáns felekezetek – elsekélyesedik. Az egyház nem kerülte el a társadalom sorsát: a válság, a progresszió érdekében feláldozott önazonosság elérte az egyház hajóját is, de ez végül is nem elkeserítő: ha nem így történt volna, az egyház elszakad azoktól, akikért létezik.

Ha az egyházat nagyrészt elkerülte volna a modern világ szörnyű válsága, ez vagy azt jelentette volna, hogy a válság nem is olyan mély, vagy azt, hogy az egyház érzéketlen-né vált, s csak látszatra erős, mint a hajdani monarchiák a bukásuk előtt. ²⁸

Minden látszat ellenére pozitív folyamat is zajlik. A keresztényi értékek, a bűnösség és az alázat érzései nem veszték ki a modern nyugati világból, hanem kissé átalakultak ugyan, de általánossá váltak. Nem keresztény monopóliumok többé. És ez a legjelentősebb változás az emberiség történelmében. Azok az emberek, akik az *anima naturaliter christiana*e képviselői, (tudatosan vagy sem) bizonyítékai annak, hogy a keresztény értékek megmaradtak, dogmatikailag sérültek ugyan, de így univerzálódnak, az isteni tervnek megfelelően, amely az egész világot a keresztény hit igazságaival akarja megismertetni. Így jutunk el a világvégéhez. Az igazság mintegy kibontakozik a lukacsi felfogásban a történelem szövetéből, s ennek a folyamatnak maga az ember is előmozdítója, kibontója,

²⁷ *Uo.*, 385–386.

²⁸ *Uo.*, 397.

hiszen belső késztetést érez az igazság megismerésére. Az igazság pedig, mint Lukacs írja, létünk alapvető fontosságú meghatározója: „Az igazság egzisztenciális élmény...”²⁹

Istenről beszélni felelősség. Gyakran nem is lehet, hiszen a hallgatóság nem feltétlenül nyitott erre. Ami nem baj. Nem is feltétlenül beszélni kell, ennél a ráutaló magatartás jóval fontosabb. Az azonban Lukacs szerint is a jelenkor egyik legveszélyesebb jelenségeinek egyike, hogy az ember nem tud egyedül maradni, nem tud koncentrálni, nem tanul meg figyelni a másokra. Aki pedig a másik emberre nem tud figyelni, az Istenre sem tud. Így az Istennel való beszélgetés, az imádság elvesz az emberi kommunikáció hihetetlen széles skálájáról, ami döbbenetes és ördögi a mai technikai fejlődés (és a kommunikáció áltudományos térhódítása) időszakában. Az ember elfelejtett belső hangjára figyelni, „És most már elég mélyre süllyedtünk ahhoz, hogy napjainkban a figyelem gyengesége talán még az akarat gyengeségénél is több gondot okozzon”.³⁰

Történelemteológia

Lukacs szerint nem Isten irányítja a történelmet, van annak saját menete, amely az emberi döntésektől függ, de ez nem vonja kétségbe az üdvtörténeti értelmezés lehetőségét. A keresztény (ezen belül a katolikus) hit nem akadály, hanem eszköz: inkább segíti a történelmszót. Hiszen esendő emberek készítik a történelmet, akiket humanizmusa miatt fontosabbnak tart, mint a folyamatokat:

Történész vagyok; és hiszem, hogy Krisztus eljövetele kétezer éve az egész világegyetem történetének központi eseménye volt – történelmi esemény, nem csupán egy történelmileg testetlen hitcikkely –, s hogy ebből következőleg az emberiség története két fejezetből áll [...] ³¹

Lukacs ezzel a hitvallásával állapítja meg a saját hite és hivatása közti kapcsolatot. Az általa fő művének tekintett *A történelmi tudat* című könyvében is leszögezi:

A történelmszónak hinnie kell, hogy a föld a világegyetem középpontja, egy kereszténynek azt, hogy Krisztus földre szállása volt a legfontosabb. ³²

Lukacs „reakciós” gondolkodása tehát teológiai, filozófiai és történeti alapokon egyaránt álló rendszer, amelynek középpontjában egyfelől az emberi személy áll a maga esendőségében, másfelől az isteni Kinyilatkoztatás a maga felmérhetetlen teljességében. Talán ezért is tartja maga is saját művei közül legsikerültebbnek – a *Történelmi tudat* mel-

²⁹ *A történelmi tudat...*, 352.

³⁰ *Egy eredendő bűnös vallomásai*, 402.

³¹ *Uo.*, 398.

³² *A történelmi tudat...*, 358.

lett – az *Évek...* című sajátos esszégyűjteményt, amelyben a korra jellemző fiktív emberi sorsok példázzák az adott évek hangulatát. Hiszen Lukacs számára is sokkal fontosabb az, hogy az emberek adott korokban *hogyan* gondolkodtak, mintsem hogy *mit* gondoltak. A történelem emberi sorsok története, ezért ahhoz csak mélységes empátiával szabad fordulnunk. Mindez természetesen a legkevésbé sem zárja ki az igazság keresését, bár Lukacs a történelmi igazság fogalmát tekintve jóval szkeptikusabb, mint a materialista történészek. Az igazságot ugyanis – hívő keresztényként nem is mondhat mást – egyedül Isten ismerheti.

Ugyanakkor Lukacs számára a történelem nem teológia, nem filozófia, nem természettudomány: saját tárgya, eszközrendszere, törvényszerűségei vannak. A történész egyik feladata meglátni ezeket a nagy összefüggéseket. A másik: meglátni benne az embereket, az Embert, aki a 10^{22} és a 10^{-20} között végtelenül bonyolultabb lény, mint száz éve hitték. Ezt hiszi Lukacs is, aki antropológiájában a katolikus teológiára, annak emberképére támaszkodva a történelmet emberi alkotásnak tekinti, ám leszögezi: a történelem haladásában – vagy ha jobban tetszik: fejlődésében – szerepet játszó erőket mindenkor jellemzi azok morális dimenziója. Ennek meghatározása keresztény szemszögből objektíve (amennyiben elfogadjuk, hogy a morális alapok hitigazságokra – esetünkben keresztény hitigazságokra – épülnek) lehetséges.

Nadapi sváb leányok (Baumgartner Károly nadapi r. k. plébános felvételei, 1935–37 között)